

Dat
wat
er
niet
meer
is

10 475 Rapenburgerstraat

Ged. of geboorte van het pers. n.	Gefinancierd en familieleden (Eerste voorname voluit)	Ged. of geboorte van het pers. n.	Aantal pers. n.	Verwant- schap	Be- schreven	Datum van afschrijving en nieuwe woonplaats
1	Beert, Isaac (Kocher)	24	1	1	22-6-1911	22-6-1911
2	Koch, Egon	24	1	1	van 11-11-1911	van 11-11-1911
3	Koch, Abraham	24	1	1	van 11-11-1911	van 11-11-1911
4	Koch, Isaac (Kocher)	24	1	1	van 11-11-1911	van 11-11-1911
5	Koch, Isaac (Kocher)	24	1	1	van 11-11-1911	van 11-11-1911
6	Koch, Isaac (Kocher)	24	1	1	van 11-11-1911	van 11-11-1911
7	Koch, Isaac (Kocher)	24	1	1	van 11-11-1911	van 11-11-1911
8	Koch, Isaac (Kocher)	24	1	1	van 11-11-1911	van 11-11-1911
9	Koch, Isaac (Kocher)	24	1	1	van 11-11-1911	van 11-11-1911
10	Koch, Isaac (Kocher)	24	1	1	van 11-11-1911	van 11-11-1911
11	Koch, Isaac (Kocher)	24	1	1	van 11-11-1911	van 11-11-1911
12	Koch, Isaac (Kocher)	24	1	1	van 11-11-1911	van 11-11-1911
13	Koch, Isaac (Kocher)	24	1	1	van 11-11-1911	van 11-11-1911

“De nacht lijkt niet voorbij te
gaan de dag nooit te beginnen
ik hoor kinderstemmen
liedjes zingen die mij wat

vertellen willen maar de
woorden zijn verdwenen
voordat ik ze kan verstaan”

Guus Luijters in *Sterrenlied*

Dat wat er niet meer is¹

Rapenburgerstraat (1937-1947)

en

Samen weer aan tafel

INRICHTING

BOEK
VAN
ZONPEN

21

W. J. OEF
HART VAN DER
STRAAT

12-19
Gep. 10/11/44

1. Introductie

In het voorjaar van 2018, 75 jaar nadat de Duitse bezetter Nederland Jodenvrij verklaarde, besteedt het Stadsarchief Amsterdam op meerdere plaatsen in de publieke ruimte van gebouw De Bazel aandacht aan de Holocaust. Door de gevolgen daarvan op een herkenbare schaal onder de loep te nemen wordt de impact invoelbaar. Wat betekende het voor de populatie van een straat in de Jodenbuurt? En wat gebeurde er met Joodse gezinnen die na de oorlog vanuit kampen en onderduikadressen weer konden worden herenigd? De identiteit van de straat en de intimiteit van het gezin vóór, in en na de verschrikkingen van de Jodenvervolgving geven het onvoorstelbare weer op menselijke maat. In de monumentale hal staat de Rapenburgerstraat centraal en in de daarop aansluitende tentoonstellingszaal getuigt een museale installatie van de trauma's van overlevenden en de levenslange doorwerking daarvan op het gezin.

Archiefonderzoek en veelal onbekend archief- en beeldmateriaal ligt ten grondslag aan de **Rapenburgerstraat (1937–1947)** en gefilmde getuigenissen vormen de basis voor de museale installatie ***Samen weer aan tafel***.

De tentoonstelling over de Rapenburgerstraat maakt duidelijk wat er in een periode van tien jaar plaatsvond, hoe de Holocaust er bijna alle leven wegvaagde. In *Samen weer aan tafel* vertellen overlevenden hoe hun ouders na de oorlog de leegte weer invulden door opnieuw uit te vinden wat het betekende om weer een gezin te zijn en iets van het leven te (moeten) maken, terwijl de vermoorde familieleden nooit uit hun gedachten verdwenen.

Beide exposities trachten een reconstructie van het leven te geven aan de hand van herinneringen, anekdotes, archieven, foto's en filmbeelden, en pas dan wordt pijnlijk duidelijk hoeveel er verloren is gegaan. Terwijl de tentoonstelling over de *Rapenburgerstraat* die leegte letterlijk toont, geeft *Samen weer aan tafel* een beeld van de gedecimeerde gemeenschap die weer moeizaam opkrabbelt. Juist door de combinatie van deze twee exposities wordt het hele verhaal verteld, dus niet alleen dat van de catastrofe, maar ook wat er op volgt, niet alleen over slachtoffers maar ook over overlevenden.

2. In en met het Stadsarchief Amsterdam

Het Amsterdamse Stadsarchief is niet alleen de bewaarplaats van archieven in de breedste zin van het woord maar ook van alle daarin verscholen verhalen en de daarmee verbonden gebeurtenissen. Op papier en in beeld. Groots en meeslepend, klein en intiem. Van de 140.000 Joden in Nederland voor de Tweede Wereldoorlog woonde 75 tot 80% in Amsterdam en daarvan overleefde meer dan 80% die oorlog niet. Het was een veelkleurige Joodse gemeenschap met een lang verleden en met diepe sporen in de geschiedenis van de stad. Het Stadsarchief herbergt tal van belangwekkende archieven, waarin ook specifiek Joodse. Dat Joodse verleden is een van de aandachtspunten van het archief. Zo werd er in 2012 een indrukwekkende tentoonstelling gemaakt over de vermoorde Joodse, Sinti en Roma kinderen. Voor deze tentoonstelling, *In Memoriam*, trad Guus Luijters als gastconservator op, zoals nu ook voor *Rapenburgerstraat*. Victor Levie is opnieuw de ontwerper, van *Rapenburgerstraat* en van *Samen weer aan tafel*.

Dat wat er niet meer is, is een samenwerkingsproject tussen het Stadsarchief Amsterdam en Stichting De Terugkeer. Laatstgenoemde stichting draagt de eindverantwoordelijkheid voor de museale installatie *Samen weer aan tafel* en Stadsarchief Amsterdam voor *Rapenburgerstraat (1937 - 1947)*. De productiekosten van de twee projecten worden door de twee instellingen apart gedragen. Vanwege de evidente samenhang van de inhoud van de projecten is gekozen voor één (werk)titel die beide omvat.

Met het oog op de efficiency en de bij het Stadsarchief aanwezige expertise is ervoor gekozen de marketing, communicatie en educatie voor gezamenlijke rekening uit te voeren.

3. Voor wie; doelgroepen en doelstelling

De twee presentaties zijn bedoeld voor verschillende doelgroepen van jong tot oud. Amsterdammers en niet Amsterdammers. Bewoners van de oude Jodenbuurt en de Plantage. In contemporaine geschiedenis geïnteresseerden en mensen die onderdrukt, vervolgd en gediscrimineerd zijn en degenen die zich daarbij betrokken voelen. Nazaten van vervolgd. Denk ook aan vluchtelingen uit oorlogsgebieden, waar thans en in het recente verleden oorlogen woedden. Het is een plek voor ontmoeting en gesprek.

Alle teksten worden in het Engels vertaald om een internationaal publiek te kunnen bereiken. Beide presentaties zijn vrij toegankelijk.

Met een gericht educatief programma worden schoolklassen benaderd voor een bezoek aan De Bazel en samen met de Stichting *Oorlog in mijn Buurt* wordt er met schoolklassen een bijzonder programma opgezet waarbij er lessen en workshops op tientallen scholen worden gegeven. Het educatieve programma zorgt voor de verbinding met de stad van morgen.

In de lezingencyclus *Amsterdam in gesprek* worden lezingen en activiteiten in de context van de twee presentaties geprogrammeerd.

Verwacht wordt op z'n minst 35.000 bezoekers te trekken en daarnaast 150 schoolklassen rond te leiden. Tien tot vijftien scholen zullen deelnemen aan het bijzondere programma met Stichting *Oorlog in mijn Buurt*.

Het Stadsarchief zet een communicatiecampagne op met een mix van onlinemarketing, social media, print, buitenreclame, advertenties en een gerichte persbenadering.

4. De Projecten

Rapenburgerstraat (1937-1947)

De Rapenburgerstraat was voor de oorlog een normale, niet uitzonderlijke straat in het hart van Joods Amsterdam, een levendige, kleurrijke straat in de Oude Jodenbuurt. Er zat een zuurinleggerij in de straat, en een hoedenfabriek, een diamantslijperij, en je had Stein, een bekende winkel voor koshere wijn. Er waren talloze kleine neringen in de straat, kruideniers, kolenboeren, bakkers, melkboeren, slagers en visboeren, kleermakers, meubelmakers, handelaars in lompen en metalen. En dan waren er nog allerlei kleine sjoeltjes en een grotere 'dikke buiken sjoel' het seminarie van de rabbijnenopleiding, een leerhuis, het Israëlitisch Meisjes Weeshuis, de opvang van het Leger des Heils, de Duizendkinderenschool. En de bewoners niet te vergeten, Joden voor een groot deel, sommigen orthodox, maar lang niet allemaal. Wel waren de meeste bewoners arm en woonden ze in huizen die de naam vaak niet verdienden.

Helemaal aan het einde van de straat torende boven alles uit de Portugese Synagoge, de Snoge. De Snoge is na de oorlog in zijn oude luister hersteld, maar de straat is onherstelbaar veranderd. In 1937 was de straat nog zoals hij was, in 1942 begon het verval en in 1945 was de straat, als de buurt, geheel onttakeld, de bewoners weggevoerd en vermoord: een ooit levendige straat vol mensen, oud en jong in tien jaar tijd zo goed als weggevaagd alsof zij nooit hebben bestaan. Alleen de straatnaam en nog wat verwaarloosde en vervallen huizen herinneren aan wie en wat ooit was. Snippers van het leven, het geluid van de straat, de verandering van het staatbeeld, het buurtleven en van de bewoners die er simpelweg uit werden weggerukt, worden tastbaar in de hal van gebouw De Bazel. De 347 kinderen uit de straat die na de oorlog niet meer terugkeerden, krijgen weer een naam en als het kan een gezicht om waar ze woonden, op school zaten en speelden voor even weer te laten zien.

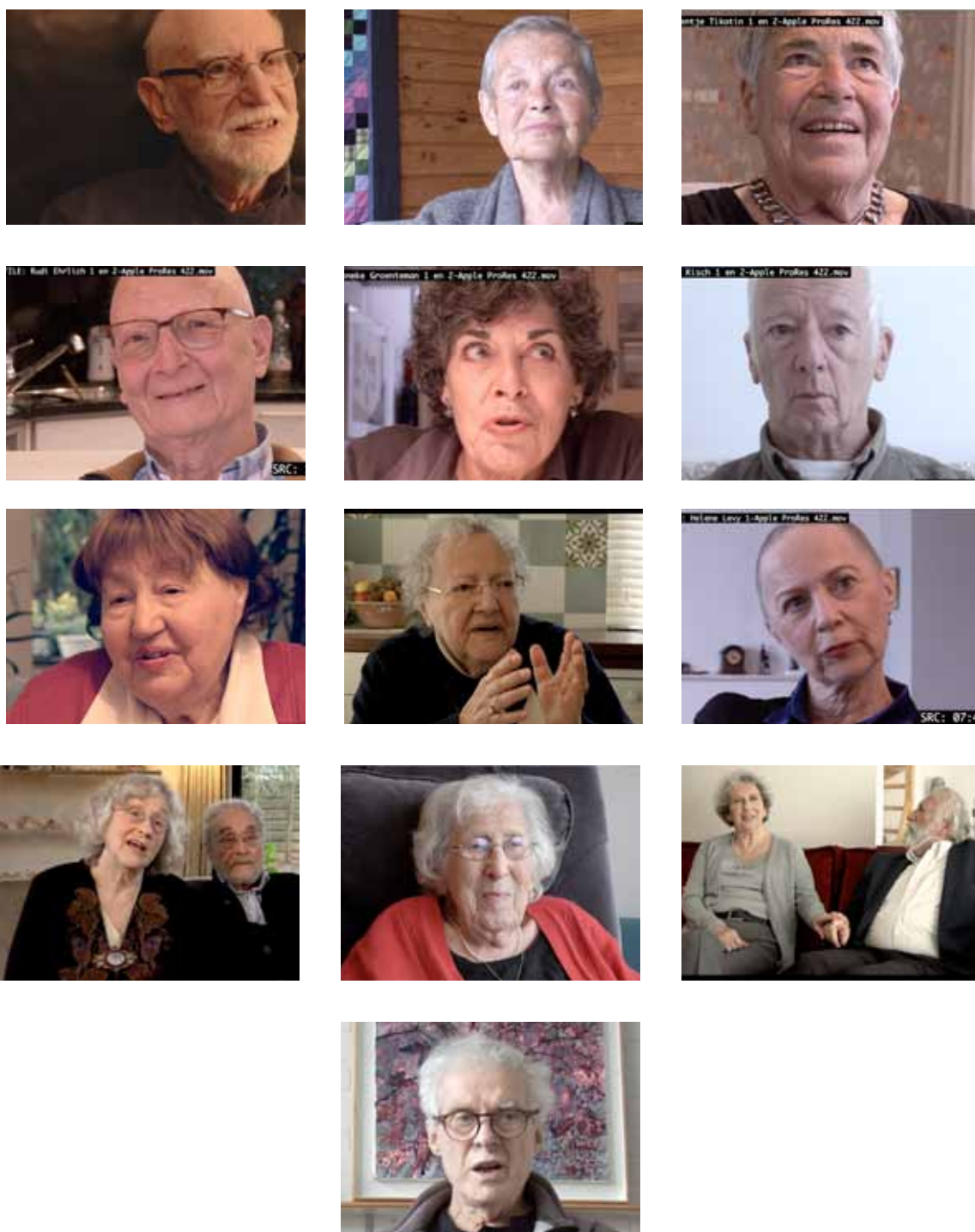

Samen weer aan tafel.

De aandacht voor de slachtoffers van de Holocaust richt zich overwegend op de tijdens de Tweede Wereldoorlog vermoorde Joden. Driekwart van de ongeveer 140.000 Joden in Nederland werd vermoord. Slechts enkele honderden van de tienduizenden Joodse gezinnen overleefde die oorlog, schijnbaar ongeschonden.

Dit project gaat over die gezinnen. Voor wat er met hen gebeurde is nauwelijks aandacht geweest. De verhalen over die gezinnen zijn onvoorstelbaar en indringend – hereniging heeft vele kanten zo blijkt en niets werd meer zoals het voorheen was. De tijd dringt om de getuigenissen van de hoogbejaarde Joodse overlevenden uit dergelijke gezinnen vast te leggen en door te geven.

De ervaringen van deze overlevenden zijn belangwekkend en relevant. Zeker in een tijd waarin de gezinshereniging van slachtoffers van schokkende en traumatische gebeurtenissen weer actuele thematiek is. Met de museale installatie in de tentoonstellingszaal van het Stadsarchief en het educatieve programma in samenwerking met *Oorlog in mijn buurt* wordt dit onder de aandacht gebracht. Daarnaast wordt er door Rolf Orthel samen met producent Interakt een documentaire gemaakt, die gebaseerd is op enkele van de gefilmde interviews².

We filmden/interviewden: David Cohen, Mia Corbey-van Praag, Leentje Drukker-Tikotin, Rudi Ehrlich, Hanneke Groenteman, Eldad Kisch, Mirjam Krieg, Suze Krieg, Helene Levy-van Vinninghe, Donald de Marcas, Sonja Ossedrijver, Olga Roos, Awraham Soetendorp, Sira Soetendorp- van IJssel en Harry Visser. Judith Herzberg zal uit haar eigen werk voorlezend, worden gefilmd.

5. Onderzoek & inhoud

Rapenburgerstraat (1937-1947)

De tentoonstelling in de grote hal van het Stadsarchief over de Rapenburgerstraat is gebaseerd op uitvoerig archiefonderzoek naar alle bewoners, bedrijven en instellingen in deze Amsterdamse straat, over de jaren 1937–1947. Deze periode is gekozen omdat in 1937 het leven in de Rapenburgerstraat nog betrekkelijk ongestoord verliep, een doorsnee straat in de Amsterdamse Jodenbuurt. Tien jaar later wordt de balans opgemaakt. Het gaat in totaal om ca. 2.500 records in één database, voornamelijk van personen. De belangrijkste bronnen zijn de gezinskaarten en de woningkaarten, met vanaf 1939 de persoonskaarten. Verdieping en inkleuring van het archiefonderzoek wordt gerealiseerd met behulp van onder meer onderwijsdossiers, sociale dienstdossiers, diverse politierapporten en marktvergunningen. Zo kan de samenstelling van de bevolking bijzonder nauwkeurig worden gereconstrueerd en wordt duidelijk welke historische veranderingen hebben plaatsgevonden. De duizenden feiten en daarop gebaseerde verhalen maken tot in detail duidelijk welke ramp zich heeft voltrokken in deze gewone Amsterdamse straat, een straat als pars pro toto voor de stad als geheel. De tentoonstelling zal laten zien hoe de georganiseerde massamoord op een bevolkingsgroep heeft plaatsgevonden, wat er aan voor afging en hoe de eerste naoorlogse jaren verliepen.

De op het archiefmateriaal gebaseerde verhalen worden geschreven door Guus Luijters en ook in boekvorm gepubliceerd, door Uitgeverij Nieuw Amsterdam.

acc BS 12-115v		Overleden te <i>rapenburgerstraat 104</i> Akte no. <i>14-7-1942</i>		2) Gezinsn.	
3) Geslachtsnaam en 10) Voornamen I. Abram-- II. Abraham--		4) Geboren op <i>18 December 1889</i> te <i>Amsterdam</i> 5) Nat. Ned		7) Beroep (h-o) <i>ambt NI Hoofd Synagoge</i>	
5) Zoon van <i>Isak--</i> en van <i>Goudsmit, Hanna--</i>		geb. op <i>12 Apr 23</i> geb. op <i>12 Apr 23</i>			
9) Geslachtsnaam en 10) Voornamen I. Gans, <i>Mietje--</i> II. <i>Mietje--</i>		11-12) Geboren op <i>13 Apr 88</i> te <i>Asd</i> op <i>12 Apr 23</i> te <i>Asd</i>		14-15-16) Huwelijk ontbonden door <i>NI</i> 17) Afgevoerd (dagt. en gem.) <i>J</i>	
21) Dagt. aangifte <i>21 Oct 41</i> <i>23 Nov 42</i>		22) Gemeente en adres <i>ld15j</i> <i>ASD Rapenbstr 104 I</i> <i>PB 397011</i> <i>XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX</i> <i>DUITSCHLAND</i>			

27) A.H.O. Dagtekening <i>11 Sep 25</i>		28) Geslachtsnaam en 29) Voornamen <i>Abram, Isak</i>		30-31) Geboren op <i>11 Sep 25</i> te <i>Asd</i> op <i>27 Jun 27</i> te <i>Asd</i> op <i>8 Aug 29</i> te <i>Asd</i> op <i>23 Feb 31</i> te <i>Asd</i>		32) Verh. gezigh. <i>NI</i> <i>Z</i> <i>Z</i> <i>NI</i> <i>NI</i> <i>d</i>		33-34) Aanteekeningen <i>J</i> <i>J</i> <i>J</i> <i>J</i> <i>J</i>	
II		<i>Mozes</i>							
III		<i>Aron</i>							
IV		<i>Sientje</i>							

Samen weer aan tafel

Over de verwerking van de verschrikkingen en de veerkracht van overlevenden is vrij veel bekend en gepubliceerd, maar dat geldt niet voor overlevende gezinnen. Om de geschiedenis en de verhalen van deze Joodse gezinnen te bewaren en het verband tussen die verhalen te laten zien, werden tientallen interviews gefilmd en archieven en relevante documenten bestudeerd.

Het toont een aspect van de oorlogsverwerking waar nog weinig over bekend is: het gezinsleven. De basis van het project zijn uitgebreide interviews met mensen uit 'overlevende gezinnen'. In een intieme museale installatie zullen opnames van deze interviews worden getoond en wordt de oorlog gezien vanuit een andere invalshoek dan gebruikelijk. Dit keer staat niet de massamoord centraal, maar de gezinnen die overleefden en een nieuw bestaan probeerden op te bouwen.

Een groot aantal mensen heeft zijn medewerking toegezegd en verleend: in totaal zullen vijftien mensen in beeld worden gebracht. Ieder van hen is lid van een gezin dat onder zware druk van de oorlogsverwerking heeft geleefd. Graag willen ze op oudere leeftijd hun verhaal delen, om het door te geven, opdat we ervan kunnen leren. Nu het nog kan.

Om de vijftien geïnterviewden en de gezinnen, waarin zij opgroeiden een plek te kunnen geven binnen Nederland en de Joodse gemeenschap, wordt een beperkt, voornamelijk kwantitatief demografisch onderzoek uitgevoerd³ in samenwerking met het NIDI.⁴

Informatie over die gezinnen zal in de museale presentatie gerelateerd worden aan aantallen Joodse gezinnen in Nederland vóór en ná de Tweede Wereldoorlog, hoe ze overleefden en terugkeerden.

Samen weer aan tafel vertelt het verhaal van het hoe en waar ze woonden en leefden, van vervolging en redding, van onderduik of kampen en van de vele lege plekken van alle familieleden die wel waren vermoord. Het gaat over de manier waarop ze na de bevrijding werden opgevangen, over relaties die verstoord raakten en hoe gezinnen vaak uit elkaar vielen. Steeds is op de achtergrond de vraag te horen: valt een oorlog te verwerken als gezin? Er wordt ingezoomd op de poging om na de oorlog weer een gezinsleven op te bouwen. Konden deze getraumatiseerde mensen opnieuw uitvinden wat het betekent om 'een gezin' te zijn, terwijl de sociale structuur van voor oorlog niet meer bestond? De weinige gezinnen waarvan alle gezinsleden terugkeerden uit de kampen of weer opdoken uit de onderduik, kregen te maken met veel onbegrip en onverschilligheid. Er werd niet alleen wantrouwend gereageerd op gezinnen die 'compleet' terugkeerden of mensen die er 'te goed' uitzagen, maar ook had men weinig tot geen besef van wat de Joodse repatrianten en onderduikers hadden meegemaakt. De opvang was vaak ronduit kil.

³ Onder leiding van Esther Göbel en prof. dr. Johannes Houwink ten Cate.
⁴ Aansluiting op eerder onderzoek onder auspiciën van het NIDI (Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut) door Van Solinge & De Vries (2001) en Van Solinge & Van Praag (2010)

Huizen bleken te zijn geconfisqueerd en verkocht, eigendommen waren in bewaring gegeven aan burens of bekenden, waarvan sommigen ze weigerden terug te geven of ontkenden ze ooit ontvangen te hebben. De Joden – en niet alleen zij die de kampen hadden overleefd – waren ver verwijderd geweest van de ‘gewone’ samenleving en hadden moeite om terug te keren naar de ‘normale’ verhoudingen. De moeite die het kostte om een nieuw bestaan op te bouwen, zou voor velen later zijn tol eisen.

Elk van de geïnterviewden vertelt het verhaal van en over hùn vader, moeder, broers en zussen. De interviews zijn gefilmd en zullen zodanig worden verwerkt, dat het materiaal gebruikt kan worden in de museale installatie.

De kern van de interviews zal de diversiteit tonen van de gezinnen en de manier waarop ze na de oorlog vorm gaven aan het leven. Hoe zij zich inzetten voor een nieuwe en vooral betere toekomst en hoe zij het verleden verwerkten en er vaak kracht aan ontleenden om een nieuw bestaan op te bouwen. Interessant is waar al deze verhalen elkaar raken en wat zij gemeenschappelijk hebben. De samenhang overstijgt daarmee de directe problematiek – hoe het gezinsleven van Joden verder kon na de Tweede Wereldoorlog – en toont een visie op hoe onderdrukte mensen weer strijdbaar kunnen en durven te zijn.

6. Vorm en beleving

In de grote hal van gebouw De Bazel aan de Vijzelstraat in Amsterdam zal een reconstructie van de Rapenburgerstraat worden opgesteld, even nummers tegenover oneven nummers, een lineaire opstelling waarvoor de hal zich zo goed leent.

De opstelling maakt nieuwsgierig, wat speelde zich af achter de voordeuren, wat gebeurde daar, hoe speelden de kinderen, hoe was de verhouding van de Joodse bevolking met de niet-Joodse minderheid in deze straat. Wanneer er relevante bijzonderheden te melden zijn over een instelling, een bedrijf of gezin worden die in beeld gebracht, door de originele bronnen te laten zien, door film en fotografie en door audio.

De bezoeker wandelt als het ware door de straat om geleidelijk tot het besef te komen dat een niet te begrijpen onheil heeft plaatsgevonden. Een nietsvermoedende gemeenschap werd een oorlog ingetrokken, naderhand werden de sporen vrijwel geheel uitgewist.

Boven de tentoongestelde straat zal een animatie van de ruimtelijke ontwikkeling van de straat te zien zijn, waarin in enkele minuten duidelijk wordt hoe deze straat past in het historische stratenpatroon van Amsterdam, hoe de straat na de oorlog rijp was voor de sloop, wat de aanleg van de IJtunnel betekende voor dit stukje Amsterdam. Door de oorlog was de 'weerstand van de steen gebroken' en konden er in de voormalige Jodenbuurt gemakkelijk grote stedenbouwkundige ingrepen worden verricht.

De museale installatie *Samen weer aan tafel* in de op de hal aansluitende tentoonstellingszaal is een multimediale tentoonstelling met overwegend bewegende beelden, ondersteunende foto's en teksten. Onderwerp en opzet vereisen een intieme inrichting. De tentoonstellingszaal is opgedeeld in drie compartimenten waarin de thematiek chronologisch ter sprake komt:

- a. Hoe was het leven in het gezin vóór de oorlog?
- b. Hoe overleefde men, vrijwel ieder gezinslid apart de oorlog?
- c. Hoe verliep de hereniging en het weer samenleven na de oorlog?

De presentatie begint met een tekstuele introductie van het onderwerp en korte biografieën van de geïnterviewden om de personen en hun geschiedenis te duiden. De bezoeker wordt immers deelgenoot van hun persoonlijke, intieme gezinsverhalen.

In het eerste compartiment zitten de bezoekers samen, zij aan zij op drie bankjes. Op twee grote schermen kijken en luisteren ze naar de verhalen van de gezinnen, het leven in het gezin voor de oorlog.

In het tweede deel van de ruimte staan 12 tafeltjes met schermen. Iedere bezoeker ervaart apart de oorlogservaringen van de gezinnen, het indringend beeldverhaal van fragmenten uit de interviews.

In het derde en laatste deel van de museale installatie zitten de bezoekers samen aan tafel achter een scherm, ze kijken en luisteren naar het gecompileerde verhaal van de gezinnen na de oorlog. De hereniging was weliswaar een feit, alleen al de projectie op de wand van de namen van de vermoorde gezinsleden laat echter onmiddellijk de betrekkelijkheid daarvan zien..

Een extra schil bestaande uit foto's, stills en bewegende beelden op twee grote schermen geeft context aan de tijd: vóór, in en na de oorlog. In de laatste ruimte krijgt een namenlijst van de honderden in de oorlog vermoorde familieleden een prominente plaats.

De bezoeker kan tijdens zijn rondgang kiezen voor brokstukken van vele verhalen, een enkele tot zich nemen of alle onderdelen in iets meer dan een uur bekijken.

Via een audiohandset kunnen de bezoekers de verhalen beleven en de interviews in de installatie over de overlevende Joodse gezinnen volgen.

De ruimtelijke en grafische vormgeving van beide onderdelen is in één hand.

Victor Levie maakt een verbindend ontwerp waarin de twee onderwerpen in de zo van elkaar verschillende ruimten een eigen sfeer behouden in dezelfde vormtaal.

De installatie bestaat uit twee grote en vierentwintig kleine schermen

De twee schermen voor de oorlog schetsen de families: vader, moeder, broers en zussen. Aan de hand van interviews krijgt men een beeld van de gezinnen en de posities daarin. De bezoeker leert de families kennen.

De interviews worden afgewisseld met documentaire beelden en stadsgeluiden.

“Dat wil zeggen dat eigenlijk mijn grootmoeder, die woonde ook in Dieren, mijn grootvader is voor de oorlog al overleden en mijn grootmoeder dat was de spil van de familie Katz en zij was heel religieus. Zij droeg ook een pruik, sjeitel, maar we waren niet echt koosjer maar ook weer wel, paling en dat soort dingen, dat werd toch niet gegeten. En wat ik onthouden had was fietsten op zaterdag, dus in die jaren dat ik al fietste, dan mocht ik nooit langs mijn opoe fietsen. Dus .. we probeerden haar daar wel -laat ik zeggen- niet mee te confronteren. [David Cohen](#)

“Mijn vader was een hele gedegen bontwerker en daar heb ik eigenlijk mijn leven aan te danken. Want hij had een hele grote klantenkring -niet Joodse klantenkring- en daardoor konden wij onderduiken in de oorlog.

Mijn moeder heette Sara. Maar ze waren moderne ouders dus in de jaren '30, toen de kinderen kwamen, toen kregen die allemaal eigenlijk een verengelsde en een Joodse naam hè, dus ik werd Hartog genoemd, maar ik heette dus Harry. Dat was de mode in die tijd, alles verengelsen. Dus mijn zuster die heette Kaatje en die werd Kitty. [Harry Visser](#)

“Mijn vader was de baas in huis maar hij was dus ook 19 jaar ouder dan mijn moeder, ik denk dat mijn moeder zeker een vaderfiguur zocht en.. Wij vereerden hem. Ik heb 't idee, hij was dus -hij was oud natuurlijk in verhouding- hij was beetje de natuurlijke grootvader... maar wij hebben nooit een grootvader gekend dus.. eigenlijk voor ons was ie dé ideale vader.. maar niet vlak na de oorlog. [Leentje Drukker-Tikotin](#)

“Mijn vader was taxichauffeur en hij handelde in antiek, ja. Dat deed hij. En hij handelde ook wel in andere dingen, zoals bijvoorbeeld van die handnaaimachines weet je wel, niet trap maar hand. Met zo’n mooikoffer d’r om heen, van hout. Dan zei m’n moeder “wat moet je met die naaimachines” “ja laat mij maar gaan” nou dus het kwam er op neer, mijn moeder had een uitgebreide, hele grote familie en al die familie die... al die familieleden zijn toen aan de naaimachines gegaan, hoewel niemand wist hoe ze dat ding moesten behandelen en niemand kon daar mee overweg maar ja “Isi moest toch werken” en “drie bloedjes van kinderen” “neem nou maar zo’n machine, je leert het wel” “nou ja dan zal ik het niet leren” afijn. [Mia Corbey-van Praag](#)

“Moeder, het enige wat moeder deed was om op Jom Kippoer te vasten, dat had ze haar vader beloofd op zijn sterfbed. Naderhand heb ik ook aan moeder gevraagd: “waarom doe je dan nou nog? Jullie doen er eigenlijk niets aan.” Na de oorlog al helemaal niet, want in de oorlog raak je wel enig....ik bedoel wat er aan geloof over was raak je in de oorlog wel kwijt. [Donald de Markas](#)

“Mijn vader was een man van het oude stempel, van kinderen moeten nauwelijks gezien en niet gehoord worden en mijn moeder, hoewel ze juriste was, heeft eigenlijk nooit als advocate gewerkt, want ze is toen denk ik toen ze afgestudeerd was getrouwd, vrij vlot kinderen, dus ik heb haar niet als advocate gekend. Mijn vader was een beetje een ‘absent father’, die zat in zijn studeerkamer, dat was een kamergeleerde, wij zijn [stamelt, denkt na] mijn moeder was ook niet veel aanwezig, zoals ik me dat herinner. [Eldad Kisch](#)

De interviews over de oorlog vertellen op 12 individuele consoles over het uiteenhalen van de gezinnen.

De ervaringen van de geïnterviewden met onderduik, in Westerbork en in de kampen. Ze beschrijven de reacties van hun familieleden op capitulatie, vervolging, concentratiekamp of onderduik.

Afgewisseld met documentaire beelden van dreiging, razzia, deportatie.

“Ik zat op een school die in tweeën is verdeeld, de nogal bekende Wilhelmina Catharina School aan de Weteringschans, die was met planken in tweeën gedeeld en toen moesten wij opeens -ik denk dat dat '42 was- moesten wij door de achteringang naar binnen en je hoorde de kinderen waar we tot dan toe mee in de klas hadden gezeten aan de andere kant de trap op stommelen. [Eldad Kisch](#)

“Ja, verschillende plekken gezeten, stuk of vijf, zes, ik heb het ook niet precies...scherp hoor. Ik weet natuurlijk alleen het laatste adres nog heel goed want daar ben ik uiteindelijk weer opgehaald. En mijn ouders hetzelfde, die zijn met mijn grootouders van mijn moeders kant, zijn die ook een beetje langs allemaal adressen, in ik geloof, varkenshokken en kleine kamertjes en ik weet niet precies, van Arnhem en Nederhorst-Den-Berg, zijn die ook een beetje gaan rondzwerven en uiteindelijk, ja, na de bevrijding hebben we elkaar weer getroffen. [Hanneke Groenteman](#)

“Wij zijn op 11 januari 1944 op transport gezet, toen waren we allemaal gezond en mijn moeder die ging zitten, het waren toen nog wel nette coupés, en die zei: “zo nu kunnen we tenminste niet meer naar Auschwitz gestuurd worden”, maar wat ons in Bergen-Belsen te wachten stond dat wisten we natuurlijk helemaal niet. Het was ook de eerste tijd, in de eerste tijd ging het ook best wel, maar het werd steeds erger, steeds erger en ik heb wel eens tegen iemand gezegd: “als ik jou vandaag naar Bergen-Belsen zet, dan ga je de volgende dag dood van misère”. Maar omdat het zo geleidelijk aan ging, het werd steeds een beetje erger, bleven we op een of andere rare manier leven. [Suze Krieg](#)

“Nou ja, dat, het was heel dreigend, dat die Duitsers in ons land kwamen. En op school, hoe merkte je dat? Je moest absoluut geen grote mond opzetten tegen de NSB-kinderen, je mocht absoluut, je moest je eigenlijk maar alles laten welgevalen. Want anders zou m'n vader opgepakt worden. Zo werd dat thuis verkocht. Maar ik heb een keer toch een keer mijn elleboog uitgehaald naar een NSB-jongen, zat achter me. En die heb ik dus op de een of andere manier een bloedneus veroorzaakt en ik was doodsbang dat er iets van gebeuren zou maar, d'r is verder niks op gebeurd.

Olga Roos

“Mijn ouders zijn -eerst hebben ze dus een andere naam aangenomen, een ander paspoort, we heetten Jonker in de oorlog, allemaal. En mijn ouders en mijn jongere zus, hè, ik heb een jongere zus die is in '42 geboren, dus toen was ik nog, was het gezin nog bij elkaar.. Ik heb ook foto's dat ik haar in mijn armen heb en de fles geef en [denkt na] daarna zijn mijn ouders met mijn zus ondergedoken, op allerlei adressen, ook in kampen, bij mogelijk bij bevriende -bij vrienden. [Helene Levy-van Vinninghe](#)

“Je mocht bijna nooit op straat spelen, want er werden altijd razzia's gehouden en je wist nooit waar en wanneer, dus je kon naar school, ik liep ook met een ster op als Joods kind, boven de zes jaar. Maar ik mocht een keer spelen bij een vriendinnetje in de Jekerstraat en terwijl ik aan het spelen ben, wordt de straat afgezet en worden er razzia's gehouden Die ouders hebben mij, in een kast gedouwd en hebben gezegd “blijf d'r maar zitten, d'r komt iemand jou wel halen” en die mensen zijn weggehaald De drogist die naast ons woonde is door mijn moeder die in paniek was gewaarschuwd van “Mia is in de Jekerstraat maar wij kunnen daar niet heen”. Die drogist is mij toen uit dat huis komen halen, heeft mij achterop zijn fiets gezet en heeft mij thuis afgeleverd. Dus eigenlijk ben ik op die manier ook nog door het oog van de naald gekropen. [Mia Corbey-van Praag](#)

“Mijn ouders zaten in de Westerweelgroep. En hadden in, na de oorlog, waar ik dan natuurlijk ook bij was, toch wel veelvuldig contact. Ik was vaak bij die verhalen hè, dat er over gesproken werd maar eigenlijk zei het me niks. Nou wanneer dat begonnen is weet ik eigenlijk niet, overigens zijn d'r wel geschiedenisboekjes waarin zij beschreven zijn, het Spielberg-project hebben ze ook aan meegedaan. Ik heb daar toch ook wat moeite mee dus ik heb die eigenlijk nog nooit gezien. [Rudi Ehrlich](#)

De schermen na de oorlog verhalen over gezinshereniging, de onmogelijkheid om de traumatische ervaringen te delen. Zowel binnen het gezin als met vriendjes en vriendinnetjes.

De moeite van de gezinsleden om het leven weer op te pakken.

Het gemis van de vermoorde familieleden buiten het eigen gezin.

Het stichten van een eigen familie; de kinderen en de kleinkinderen.

Documentaire beelden van terugkeer en wederopbouw. Vertrek naar Israël en ook weer de terugkeer. Aan de wand projectie van de namen van de vermoorde familieleden van de geïnterviewden.

“Maar dat gezin was totaal ontredderd natuurlijk en mijn oma en opa die wél hadden overleefd -van mijn moeder- die woonden ook bij ons in dat huis, in die Deurloostraat, ik had toen het gevoel, twee jaar lang, dat ik er totaal niet toe deed. Dat ik mijn eigen huis kwijt was, daar hing een sfeer van, ja, proberen weer overend te komen zal ik nu maar zeggen maar 't was ongezellig, het was gespannen en ongezellig en verdrietig, als ik nu terug -want ja, ik was zes dat is ook niet een leeftijd dat je de boel goed analyseert, maar als ik daar nu aan denk, denk ik dat het zoiets was. Later is dat natuurlijk goed gekomen maar het is nooit een echt gezellig gezin geworden. Waar je je vriendjes en vriendinnetjes mee naar huis nam en, wat ik zo leuk vind, waar je om een tafel zit met ook wel eens mensen die níet tot dat gezin horen, dat was niet aan de orde. [Hanneke Groenteman](#)

“Veel later, veel later, sta ik in een school in Zeeland, een van de vele scholen, en een meisje staat op, School van de Bijbel, en een meisje staat op en zegt: “, u zegt dat u geluk gehad heeft, dat u gered bent, maar dat is geen geluk. God wilde dat u zou overleven en dat u dit met ons zou delen”. En toen wist ik, nu moet ik onmiddellijk antwoord geven, want dit kan niet, dit kan niet blijven bestaan, en toen zei ik: “God wilde dat alle kinderen werden gered, maar ik had het geluk dat ik in handen was gevallen van mensen die dat begrepen”. [Sira Soetendorp- van IJssel](#)

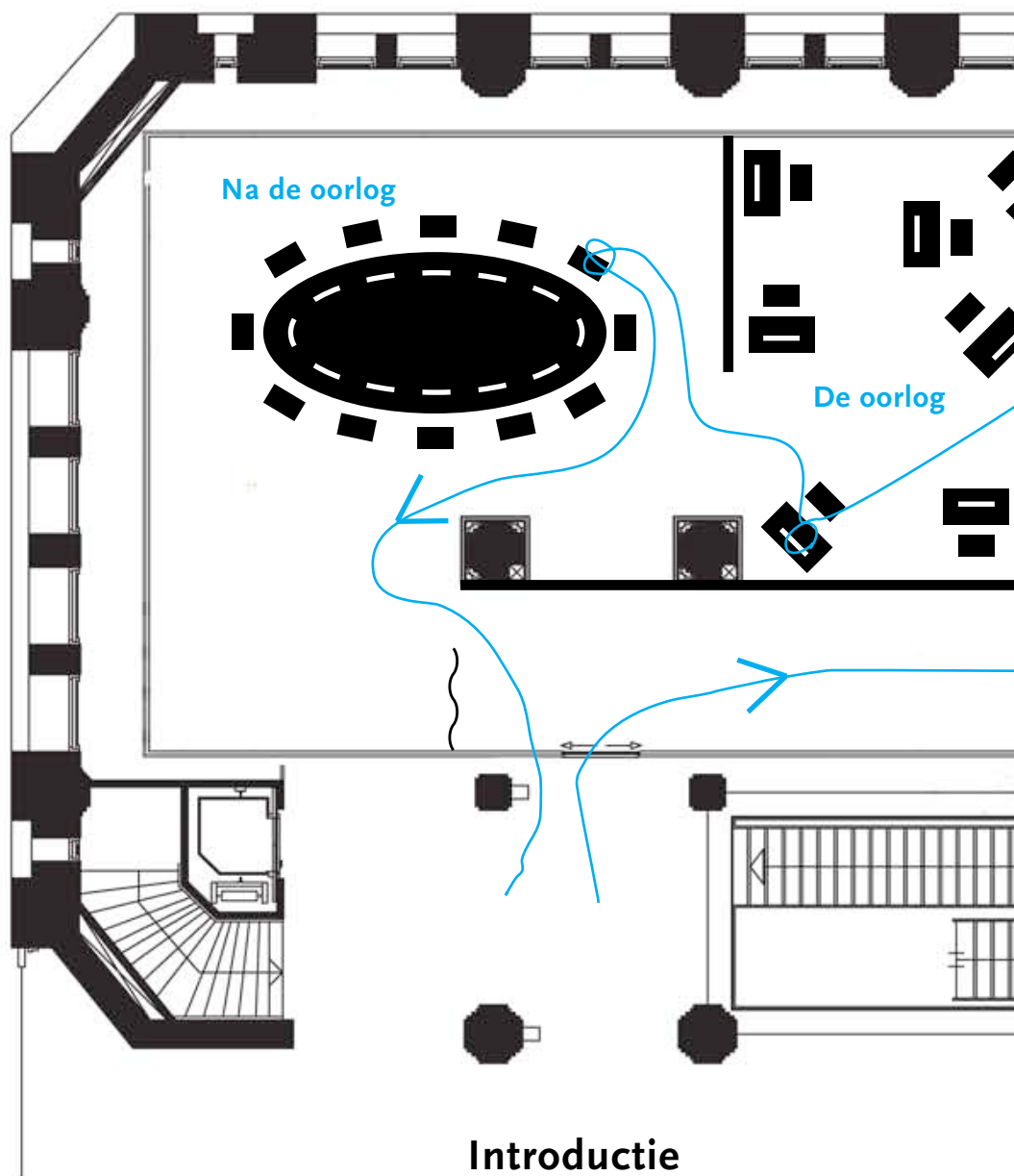
“We kwamen met, we zijn gevlogen van Pilsen door een Amerikaans legervliegtuig naar Eindhoven, in Eindhoven hebben we een paar dagen of in een klooster of in een school -herinner ik me niets van- en daarna met vrachtauto's terug naar Amsterdam en toen is het mijn grootmoeder toegeroepen door iemand op straat “ze hadden jullie allemaal moeten vergassen”. We zijn relatief goed terecht gekomen want ons huis op de Witsenkade was op een of andere manier niet opgegeven als Joods bezit en daar zaten onduidelijke onderduikers, die zaten in dat huis en die heeft mijn vader vrij gauw er uit kunnen wippen, want alle grootouders hadden ook geen huizen meer dus die zaten allemaal bij ons, alledrie bij ons, en dat, de meubels waren er nog voor een groot deel, we zijn niet ‘gepulst’ omdat we niet geregistreerd waren dus we waren vrij gauw weer in 't gareel. Ik geloof dat we in juli of zoiets in Amsterdam terug waren, '45 en toen in september weer naar school door de voordeur [Eldad Kisch](#)

“Ik ben naar de conferentie van het ondergedoken kind geweest, vreselijk getwijfeld of ik dat wel of niet zou doen, ik dacht misschien kom ik in zo'n dip, waar ik niet in wil zitten, maar uiteindelijk heb ik het toch gedaan en we werden ingedeeld qua leeftijdsgroepen, qua geboortjaar, mensen van '29 en '30 waren in een groep bij mekaar, en daar kon je je verhaal vertellen en dat was goed. En daar waren alle mogelijke workshops en van alles, het enige wat mij heel erg drukte, ik had geprobeerd om m'n oudste zus mee te krijgen daarheen, ze wilde absoluut niet, ik had met mijn oudste zus eigenlijk nadat ze teruggekomen was geen contact meer, terwijl ik de hele oorlog d'r naar getaand had van “als m'n oudste zusje maar weer terugkomt”, maar ja, die was volwassen, die had vrienden gehad, die wilde helemaal niet meer met dat kinderachtige kind optrekken. [Olga Roos](#)

“Er gebeurde natuurlijk veel meer in dat huis. Mijn ouders zijn gescheiden. Dat was wel toen ik al begin dertig was. Maar de spanningen in huis, die waren nog heel scherp en ik hoorde en ik weet ik niet op welke momenten ik meer informatie had, dat in wezen mijn vader altijd heel ziek was in de oorlog en dat mijn moeder hem erdoor heen gesleept heeft en in wezen was zij de krachtbron. En na de oorlog dus geknakt [Awraham Soetendorp](#)

Na de oorlog

Het gezin herenigd,
iedereen aan tafel
maar geen gezamenlijke
ervaring. 12 plaatsen
en 12 losse schermen.
Op de wanden
worden de namen
geprojecteerd
van vermoorde
familieleden buiten
het directe gezin

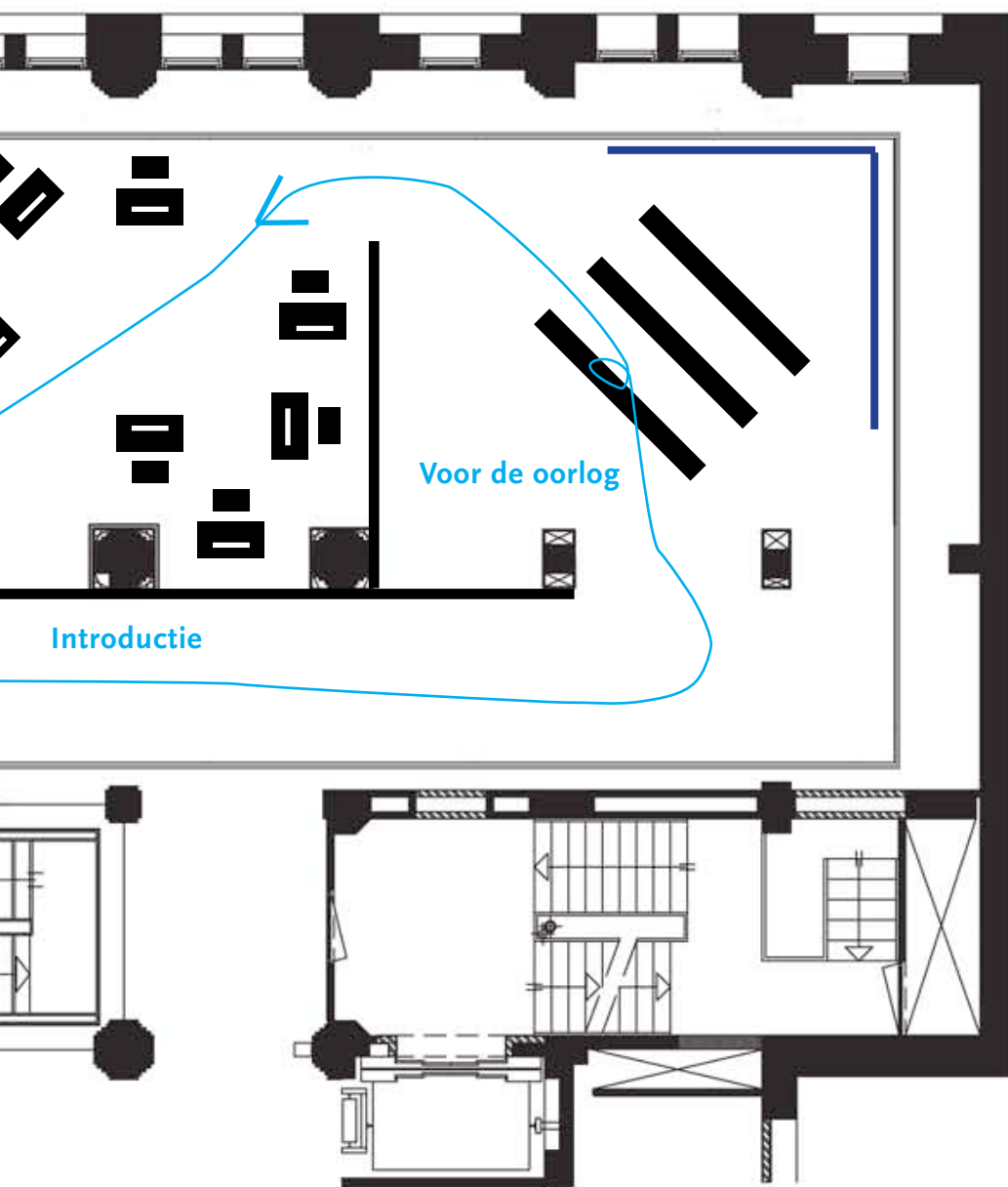

Introductie

Lange wand met
portretten, als
kennismaking met de
geïnterviewden.

De oorlog

12 losse plekken, een stoel, een tafel met een scherm erop. Geen gezamenlijke ervaring meer maar ieder voor zich.

Voor de oorlog

2 grote schermen, in een hoek geplaatst. Bezoekers zitten zij aan zij op bankjes naar de verhalen te kijken en te luisteren

7. Partners en makers

Stadsarchief Amsterdam maakt met gastconservator Guus Luijters de tentoonstelling *Rapenburgerstraat (1937 – 1947)*.

Tegelijkertijd is het Stadsarchief partner en (co)producent van de museale installatie *Samen weer aan tafel*, waarvoor Stichting De Terugkeer als producent de eindverantwoordelijkheid draagt.

Het doel van de betrokken partijen is beide producties samenhangend en indringend te presenteren in de publiekruimten van De Bazel aan de Vijzelstraat in Amsterdam van vrijdag 16 februari tot en met zondag 13 mei 2018 .

Vanuit het Stadsarchief werken Ludger Smit (hoofdconservator) Erik Schmitz (conservator stadsgeschiedenis) en Eric Heijselaar (onderzoeker) samen met gastconservator Guus Luijters aan *Rapenburgerstraat (1937 – 1947)*.

De kern van het projectteam dat zich namens *Stichting De Terugkeer* bezighoudt met de realisatie en financiering van *Samen weer aan tafel* bestaat uit:

Lex Kater (voorzitter), Esther Göbel (onderzoeker en tentoonstellingsmaker), Victor Levie (tentoonstellingsontwerper en grafisch vormgever) en Rolf Orthel (filmmaker).

In bijlage 1 is meer informatie opgenomen over het projectteam, het bestuur van Stichting De Terugkeer, het comité van aanbeveling en de aan het project gelieerde partners.

Minka Bos (educatief programmamaakster) van *Stichting Oorlog in mijn buurt* is betrokken bij de educatieve programmering van de beide projecten.

Bijlage 1

Stichting De Terugkeer werd in 2014 opgericht.

Het bestuur bestaat uit:

Lex Kater – voorzitter bestuur

(voormalig bestuurder bij tal van musea en auteur en producent van boeken en tentoonstellingen rond de vondst van documenten over zijn familie).

Lo Breemer – secretaris bestuur

(voorheen directeur kabinet van de burgemeester en representant van Amsterdam bij de EG in Brussel; bestuurslid van Alfred Mozer, Amsterdam Vluchtstad, Koninklijk Paleis Amsterdam).

Michael Samson – penningmeester bestuur (voorheen o.m. Nederlandse Vereniging van Banken, thans senior-consultant bij de Betaalvereniging Nederland en lid van de European FI-ISAC).

Het Comité van Aanbeveling

Ido Abram (vml. hoogleraar Holocausteducatie UvA), Hans Dresden (vml. voorzitter Pensioen- en Uitkeringsraad) en Johannes Houwink ten Cate (hoogleraar Holocaust - en Genocidestudies UvA) bevordert de realisatie van het onderzoek.

Het **projectteam** dat zich bezig houdt met de realisatie en financiering van *Samen weer aan tafel*

bestaat uit: Lex Kater – voorzitter

Esther Göbel – onderzoeker en tentoonstellingsmaker (museologe en auteur o.a. bij Joods Historisch Museum, Hollandsche Schouwburg, Anne Frank Stichting, vml. kamp Vught en Nederlandse Paviljoen in Auschwitz).

Victor Levie – tentoonstellingsontwerper en grafisch vormgever (werkt voor tal van musea, Stadsarchief Amsterdam, Bijzondere Collecties UvA en het Auschwitz Comité; zie: www.levievandermeer.nl).

Rolf Orthel – filmmaker (o.m. regisseur en producent, voorheen docent aan de Nederlandse Film en Televisie Academie, bestuurslid Sources2.

In 2011 geëerd met het Gouden Kalf, de Cultuurprijs van het Nederlands Filmfestival). Claudia Beishuizen – coördinatie fondswerving.

Partners en adviseurs:

Minka Bos van 'Stichting Oorlog in mijn buurt' – educatief programmamaakster (journalist, projectleider en oprichtster zie: www.oorloginmijnbuurt.nl).

Johannes Houwink ten Cate (hoogleraar Holocaust - en Genocidestudies UvA).

Interakt – (co)producent van de documentaire en het educatief materiaal. (producent TV Film en Multimedia en distributeur o.m. 4/5 mei Comité, Anne Frankhuis, Joods Historisch Museum en Stadsarchief, zie: www.interakt.nl).

Tirza Kater, Tim Mathijssen en Marek van de Watering zijn jonge kunstenaars en als klankbord aan het project verbonden om het te beoordelen vanuit het gezichtspunt van jonge bezoekers.

Rob van Zoest – adviseur in de cultuurwereld (zie: www.bureau-darts.nl).

“Veel mensen en volken zijn min of meer bewust de mening toegedaan dat ‘elke vreemdeling een vijand is’. Meestal ligt die overtuiging ergens diep weggestopt, als een sluimerend virus; ze komt alleen in losse, toevallige reacties tot uiting en leidt niet tot een samenhangend gedachtensysteem. Maar als dat wel gebeurt, als het onuitgesproken dogma het uitgangspunt van een sluitende redenering wordt, dan staat aan het eind van de keten het Lager. Het Lager is het product van een met uiterste consequentie in praktijk gebrachte wereldbeschouwing; zolang die wereldbeschouwing bestaat, dreigen ons de consequenties.”

Primo Levi *Is dit een mens*